

Kateřina Krtilov
Filosofie médií a změna paradigmata

Osud Viléma Flusser byl osudem migranta, vyjádřeno jeho vlastním pojmem, život pln radikln zlom, které charakterizují i jeho filosofii. Svému neobyčejn ivotn dráze Flusser tž „vděčí“ za to, že se nikdy nestal součástí „akademického provozu“, nepřizpůsobil hlavním proudům výzkumu, témat a metod. Ačkoliv můžeme Vilému Flusserovi předhazovat porušení základních vědeckých postupů – od pouzvn „vlastních“ pojmů po (ne)citování – m Flusserova svéráznost své přednosti: ve svých filosofickch uvahch si troufá na tenky led, připouští paradoxn závěry, nejednoznačnost, metafory, jazykov hry, otázky umožņujc rzn odpovědi apod. Zároveň tento „tenky led“ dle Flussera charakterizuje konec „moderního pohledu na svět“.

Mnoho autorů 20.století se zabývá onm velkm zlomem zasahujícím i vlastn myšlení, vlastn reflexi změn, „bsnick“ zacházení s jazykem a de/kon/strukce, „zučastnn“ pohled na předměty, procesy¹. Flusserovy texty jsou mimořdn i určtou sebeironi, která podněcuje neustálou revizi vlastního stanoviska, které přesahuje historicky zaměřenou kulturn kritiku i čist filosoficky systém (který se nezabývá historickými, politickými, sociálním atd. faktory). Měli bychom zdůraznit, že Flusser klade otázky teorie mdi, resp. filosofie mdi, dlouho předtím nž se vykrytalizovaly v tomto mezitím etablovanm oboru. Flusser vychází ze základních otázek západní, metafyzick tradice (lidsk existence, byt, skutečnosti a zdn, poznání, víry) a dospívá ke konkrétním odpovdm na otázky dnešní kultury mdi, k teoretickm modelům hierarchie kódů, vztahu psma a obrazu, dějin mdi, st'ov společnosti atd., které zůstávají i dnes relevantn. Pokusíme se nastínit Flusserovo pojetí filosofie mdi, spojen s popisem komplexn proměny západní tradice, kultury a společnosti a nkter z jeho odpovd – teoretických modelů.

Východiska Flusserovy analýzy součsn „změny paradigmata“ (z titulu

¹ Od Heideggera přes Derridu po Baudrillarda

přednášky na Goethe-Institutu v Praze 1991) nejsou nové fenomény v současné kultuře a společnosti, nová média či technologie, nýbrž: „Narazím do dřevěného stolu.“ (Flusser 1997: 190) jestliže se právě něco zásadně mění, tak zevnitř, vycházejíc ze základů západní tradice. Těmito základy jsou v dané tradici určité pojmy, které - v rámci určité logiky, jakési pojmové matrice – zpřístupňují, zprostředkují svět. Flusser se snaží pochopit současnou situaci zkoumáním těchto pojmů, látky a formy, skutečnosti a zdání, materiálního a idejí atd.

Stejně jako u otázky „nevěcí“ (nebo informací), „digitálního zdání“ (či virtuální reality), filmu, televize atd. Flusser u všech aktuální a konkrétní problematiky teorie médií, sociologie či politiky vychází z filosofických, metafyzických otázek „Design stolu (abychom to vyjádřili zdánlivě ne-metafyzicky) [...]“ (Flusser 1997: 192). Zároveň je tématizována „změna paradigmat“ – ve zkratce: „Proč těmto syntetickým obrazům, tónům a hologramům vlastně nedůvěřujeme? Proč jim nadáváme slovem „zdání“? Proč je nepovažujeme za reálné? [...] Proč nás vlastně zdání klame? Existuje něco, co nás neklame? To je tou rozhodující otázkou - teorie poznání- před kterou nás alternativní světy staví [...] Samozřejmě není nová [...] Proto bychom při promýšlení digitalizace měli vycházet z počátku novověku.“ (Flusser 1997: 202-203).

Zaměříme-li se nikoliv na historicky definovanou změnu paradigmat, ale na zásadní zlom v západní tradici, západního myšlení „zevnitř“, nacházíme u Flussera návrh teorie mediality, velké téma filosofie médií, která považuje V.Flussera za jednoho ze zakladatelů tohoto směru.

V souladu s Jiřím Bystřickým (2007) můžeme Flusserovy metafyzické pojmy („pojmovou maticí“) chápat jako „obsahy myšlení“ a odlišit na jedné straně od „myšleného“ , toho, je myšleno skrze tyto pojmy, v současnosti je třeba brát v úvahu nejen „věci“, ale i „informace“, „simulace“ apod., na druhé straně jsou obsahy myšlení odlišeny od myšlení samotného. Co je myšlení samotné? Předběžně jej můžeme charakterizovat jako diferencii, která ukazuje *jak* tohoto myšlení a klade otázku jak toto (*jak*) myšlení lze zpřístupnit. Flusser na tuto otázku odpovídá hned v několika textech: zásadně se mění pojmové myšlení, naše

„forma mentis“, která se ukazuje díky změně paradigmat, pojaté jako „krize linearity“: „Die Veränderung wäre tiefgreifend, weil unser Denken, Fühlen, Wünschen und Handeln, ja sogar unser Wahrnehmen und Vorstellen, in hohem Grad von der Struktur jenes Codes geformt wird, in welchem wir die Welt uns selbst erfahren. Wir sind ‚westliche Menschen‘, weil unsere ‚forma mentis‘ von der Linearität des alphanumerischen Codes ausgebildet wurde.“² (Flusser 2003:71), t.j. žijeme ve víře, „[...] že je možné „svět“ číst, t.j. rozložit na jasné a zřetelné pojmy [...].“ (Flusser 1997: 38). Dalšími charakteristickými rysy linearity jsou procesualita, kauzalita, „písemnost“ (v duchu Derridovy Gramatologie, ale i v kontextu židovské tradice, viz „Die Schrift/Písmo“, „Lob der Oberflächlichkeit/ Chvála povrchovosti“).

Jak je patrné, soustředíme-li se na „metody myšlení“, struktury, cesty, způsob vlastního myšlení, nejsou zmíněné pojmy již metafyzické, ale *mediální*, stávají se *kódem*, jejich vazbu na lidského ducha, svět, Boha atd. je třeba „uzávorkovat“. Flusser tematizuje ono „popisování“, „označování“, vyjádření věcí a souvislostí v pojmech, procesuální, kauzální spojení – neanalyzuje určité pojmy, procesy, nehledá kauzální souvislosti, diference je jasná, jde o formu myšlení, vědění,.. Autor přitom ovšem jako člen západní společnosti přemýšlí oním lineárním, kauzálním atd. způsobem, který popisuje – popisuje, vypráví příběhy (děje), argumentuje s pomocí kauzality a logiky. A zde vstupuje do hry ona na začátku zmíněná sebeironie – spíše než v subjektivním smyslu autora ve smyslu (libovolného) člena západní společnosti, která svůj svět a obsahy myšlení odhaluje jako „projekce“: dějiny – které právě nejsou dané, ale umožněné určitým způsobem uspořádání „historických faktů“ – i „logika“ reflexe („světa“) – zahrnout vše do lineárního řádu, do dějů/příběhů, vše popsat apod. – u Flusser se dějiny rozpouští v písmu, jako možnost dějinného myšlení. Flusserova sebeironie však není tak patrná v jeho závěrech jako v mnoha malých takřka hříčkách v textu, které vybočují z logické, cheme-li vědecké argumentace, které se ovšem drží i Flusser: např. poslední věta

² „Tato změna by byla dalekosáhlá, protože naše myšlení, cítění, přání a jednání, ba dokonce naše vnímání a představy jsou do značné míry formovány strukturou onoho kódu, v němž prožíváme náš svět i nás samotné. Jsme ‚západní lidé‘, protože naše ‚forma mentis‘ vznikla z linearity alfanumerického kódu“.

Chvály povrchovosti: „Ende der Geschichte.“³ – konec dějin, konec příběhu, který vypráví autor ?

Vlastně potvrzuje domínanci určitého „vědeckého“ kódu diskurzu, že těmto malým odkazům nebudeme věnovat více pozornosti, která je zaměřena na otázku mediality, kterou zde Flusser klade v souladu (v podobě odpovědí i v rozporu) s pozdějšími pracemi např. Krämer 1998, F. Hartmann 2000, C. Hubig 2002, L. Engell 2004, D.Mersch 2006, Bystřický 2007 aj. , ona sebeironie

Potíž této metody, resp. způsobu tázání, na který jsme ještě nenašli adekvátní způsob odpovídání, jak to vyjadřuje Flusser, zní: jak lze vlastní myšlení, základní kódy, víru, „...díky níž vůbec existujeme – již tedy nikoliv „máme“, ale která má nás...“ popsat, pochopit, zkoumat. Tedy pochopit chápání, popsat písmo, popř. alfanumerický kód, myslet myšlení ?

Vilém Flusser v eseji „Ztráta víry“ navrhuje model informační společnosti, který odráží tuto paradoxní situaci na pozadí jisté sociokulturní situace. Společnost je popsána jako tkáň, která ukládá informace, ty informace, „pro jejichž kódy je daná paměť programována.“ (Flusser 1997:32). U informací lze rozlišit dvě roviny: jejich obsah nebo také poselství a jejich forma, kód – kódy potom rozhodují o tom, zda může být informace uložena. Zde tedy text nabízí první definici nebo také rovinu mediality: informace (chápané z hlediska kulturní produkce nebo sociální komunikace) musejí mít určitou *formu*, aby mohly být vnímány - mohou ovšem potom existovat i „informace“ (či data,...), které kvůli oné formě nemohou být vnímány, nebo takřka mezi řádky, na okrajích jako „kontingenc/e/i, nesouladnost, proměnlivost a cizost.“ (Bystřický 2002: 14)⁴. Tato mediální struktura se dále diferencuje, pokud s Flusserem předpokládáme, že společnost existuje právě jen jako „informace ukládající tkáň“ a „médiá“ (nitky tkáně) nastupují na místo člověka a společnosti, subjektu, idejí, objektů:

³ Konec dějin i konec příběhu, v němčině oboje vyjadřuje jedno slovo. Pozn. KK

⁴ „Vypadá to tak, že důsledný projekt racionalismu, tolik vyžadovaný v procesu emancipace člověka, až příliš striktně odděloval to, co lze unifikovat na úkor onoho jiného, jinakosti či odlišnosti, že nakonec v režimech převodu virtuálního v reálné postupně přestávalo být místo pro kontingenci, nesouladnost, proměnlivost a cizost.“

„V obraze jsou konkrétní nitky („médiá“, tedy prostředkující vztahy) a uzly i jimi vytvářená tkáň jsou v obraze abstrakcemi. Člověk a společnost v obraze vystávají jako způsoby, jak informační kanály fungují, nelze je uchopit nijak věcně.“ (Flusser 1997: 30)

Je zřejmé, že *základním kódem*, pro nějž je západní společnost převážně programována a který se nachází v krizi (a sním celá tkáň), je lineární kód, tedy: „Jde o víru, že ‚svět‘ je procesuální, tj. dění; že ‚bytí‘ je stáváním se (...); že se věci ‚dějí‘ jakoby po řádkách; že čas je jednoznačný proud, v němž se nic neopakuje a každý okamžik je neodvolatelný a jedinečný...“ (Flusser 1997:38). Dnes se začíná kód, „řádky textů“ rozpadat.⁵

Ztráta, krize lineárního *kódu* vede k tomu, že se „rozpadají naše paměti, [...] protože nejsme pro informace, které nás obklopují, pro náš kodifikovaný svět pořádně naprogramováni. A to zase znamená, že vlastně ani pořádně nejsme. [...] že stále více ztrácíme schopnost zachytit přijímané informace v rámci nějaké základní struktury, přetvořit je zde a následně poslat dál; že se jako paměti rozpadáme a tedy stále méně existujeme.“(Flusser 1997: 39). V tomto ohledu můžeme Flusserovo pojetí média interpretovat jako „matrice našeho bytí-ve-světě“. (S.Krämer 2004: 20) Museli bychom přitom ovšem pustit ze zřetele jednak, že esituje více základních kódů a jednak, že Flusser na tomto místě hovoří o „programu“, nikoliv kódu či médiu (diskurzu, technice, viz pozn.4)

„Namísto o „programu“ můžeme samozřejmě hovořit i o „víře“, protože program je způsobem, jak komunikační tkáň funguje, tedy jak člověk a společnost existují.“ (Flusser 1997: 37). Tato jemná diferenciace, která vede jednou k hypotéze „hierarchie kódů“, jednou ke „ztrátě víry“, dává Flusserovým textům oproti jiným teoriím médií, které často zůstanou u „the medium is the message“ jistou „přidanou hodnotu“, díky níž jsou zajímavé i pro dnešní teorie/filosofie médií. Program a víra

⁵ „...písmo, tedy jehla, pomocí níž lze prvky navlékat na nit.

Psaní alfabetského písma mění myšlení v logický proces a situaci v dějiny. (...) V současnosti vychází najevo, že mezi písmeny textů zejí intervaly, jimiž situace unikají. Řádky textů se přitom rozpadají na své prvky. Uvědomujeme si, že texty za svůj vznik vděčí niti a jehle a že obě jsou pochybné. Konec "dějin". V souladu s Flusserovým pojetím dějin lze kód – médium vnímat ve dvou rovinách: první zahrnuje oblast „nástrojů“ západního myšlení: pravidla logiky, vědecký diskurz, historiografie, určité pojmové dichotomie atd., druhá „uchopitelná“ média: v tomto případě písmo (písmenka, písmo-obraz, písmo-jazyk), „médiá“ jako (kulturní) techniky, systémy, znakové systémy.

nejsou identické s médiem/médiemi. Média fungují zároveň jako nástroje, prostředky, a jako matrice, která určuje, co je (Hubig 2002), tolik základní problematika mediality – můžeme říct, že zároveň máme média a jsme jimi určováni (svět, subjekt) ? Z jaké pozice toto můžeme tvrdit ? Flusser si tuto otázku klade a je si vědom i toho, nakolik se odvažuje na půdu metafyziky (odmítá “apriorní otázku” po kodifikovaelných vlivech, 1997: 32) a odpovídá na ni “vírou”, “která spíše má nás”, než my ji a když ji ztratíme, *odhalíme, pochopíme kód jako projekci* - začínáme vidět právě *kód, médium, matrici* ⁶, *obsah myšlení*, - není to, co se snažíme pochopit jako média, kódy, struktury, dispositivy atd. vždy nějak děsivé, neuchopitelné, cizí, nesouladné, kontingentní? Víra znamená, že média, kódy atd. zůstávají neviditelné, že vnímáme jen to, pro co jsme dokonale „nastavení“, pokud ale matrice dokonale “nesedí”, nebo se překrývají více maticí apod., začnou být patrné “okraje”, okrajové zóny, stopy, zlomy atd. (Bystrický 2002: 25 ff, Derrida, Deleuze aj.).

Při této úvaze je užitečná hypotéza „hierarchie kódů” – vlastně zde Flusser jen přeformuloval vývojové stupně západní kultury, “hru abstrakce” (např. ve Chvále povrchovosti): v této souvislosti se jedná o *dimenze* (ne historické etapy), lineární, plošné, tělesné a časoprostorové kódy – lineární řád všechny dimenze sjednocuje, dává ji určitý řád, linii, průběh/děj, logiku, racionální řád. Krize lineárního řádu rozvrací i ostatní kódy, ačkoliv tyto ovšem dále existují, vytvářejí “tkáň”. Zatímco se jiní autoři zvláště v současnosti zajímají s povrchovými (vizuálními, obrazovými) kódy, zaměřuje se Flusser na lineární kód. Ačkoliv poukazují Flusserovy představy o “dobrých” technických obrazech a aparátech (techno-utopie) na nové možnosti, zůstávají založené na textech [...] Flusser myslí v obrazech, není ale myslitelem obrazu. Texty, které jsou základem i nových obrazů (ovšem v původní jednotě s čísly), písmo, je přitom i nositelem mediálního – jedná se o dokonalé uskutečnění programu (1997:39), je to lineární kód, který je odhalen jako projekce, tento kód se nachází v krizi, je popisován jako médium atd. ne – primárně – povrchové, časoprostorové, tělesné kódy [...]. Je „komputace“ „jen“ mediálním

⁶ Paralela se stejnojmenným filmem /Matrix/ není úplně od věci, částečně klade podobné otázky: jak člověk jako její součást může na „matrix“ pohlédnout z vnějška a jí tím změnit ?

přehodnocením lineárního kódu? Odhalením - „prohlédnutím“ kódu, forem?

„Ich hatte vorhergesagt, die Philosophie habe es mit den Formen zu tun, die hinter den Erscheinungen sind. [...] Wir haben neuartige Bilder. Wir besitzen Bilder, die die Formen des Denkens ansichtig werden lassen./ Předpověděl jsem, že se filosofie bude zabývat s formami, které jsou za jevy [...]. Máme nový druh obrazů. Máme obrazy, které ukazují formy myšlení.“ (Flusser – Interview mit F. Rötzer, Röller / Wagnermaier 2003: 10)

Literatur

- Bystrický, J. (2007). K filosofii médií, Příbram: 999
- Bystrický, J. (2002). Virtuální a reálné, Praha: Sofis
- Engell, L. (2004). /Hg./ Das Gesicht der Welt. Medien in der digitalen Kultur, München: Fink
- Hartmann, F (2000). Medienphilosophie, Stuttgart: UTB
- Hubig, C. (2002). Mittel, Bielefeld: transcript Verlag
- Flusser, V. (1995). Lob der Oberflächlichkeit. Für eine Phänomenologie der Medien
(Schriften 1) Mannheim: Bollmann Verlag
- Flusser, V. (1997). Medienkultur, Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag
- Flusser, V. (1992). Die Schrift: Hat Schreiben Zukunft? Frankfurt am Main: Fischer
Wissenschaft Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag
- Flusser, V. (1994). Za filosofii fotografie, Praha: Hynek.
- Krämer, S. /Hg./ (1998) Medien, Computer, Realität. Wirklichkeitsvorstellungen und Neue
Medien, Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Krämer, S. (2004): Die Heteronomie der Medien. Versuch einer Metaphysik der Medialität im
Ausgang einer Reflexion des Boten. In: Journal Phänomenologie, Heft 22, S. 18-38
- Röller, N., Wagnermaier, S. (2003). Absolute Vilém Flusser, Freiburg: orange-press